

Проф. др Бранко МЕДОЈЕВИЋ

ТРАНЗИЦИЈА У НАС: ИЗМЕЂУ ИЛУЗИЈА И СТВАРНОСТИ¹

За протеклих 12 година, тј. од 1990. на овамо, у нашој земљи су се десили многи ломови, пустошења и разарања. На сцени су још последице слома ранијег друштвено-економског и политичког система, који нису замењени новим системом. Санкције и ратови опустошили су нашу привреду, тако да се по паду друштвеног производа у овом периоду иза нас, од бивших социјалистичких земаља, налазе само Украјина и Молдавија. Укупан друштвени производ СР Југославије износио је у 2000-тој години 45,7% од друштвеног производа у 1989. години. У Албанији је био на нивоу 102,6, Бугарској 74,1, Чешкој 97,7, Словачкој 102,7, Мађарској 104,5, Пољској 126,8, Румунији 77,0, Хрватској 80,7, Словенији 110,6, Македонији 80,7, балтичким земљама 68,5, Русији 62,2, док је у Украјини 41,6 и Молдавији 33,9.²

Овако велики пад производње пратило је веома изражено социјално раслојавање становништва (по неким подацима 1/3 становништва се налази испод регионалне црте сиромаштва),³ као и убрзано пропадање бројних државних и друштвених предузећа. Сви покушаји приватизације у овом периоду доживели су неуспех, а она се од средства за стварање новог друштвено-економског система на

¹ Овај реферат је део истраживања на пројекту: Ефекти приватизације у Србији (Министарство за науку и технологију и развој Републике Србије)

² Шире видети: 9, стр. 385-404.

³ По једном истраживању ОУН, у 1999. години је 142 милиона становника имало испод 4 \$ дневно прихода у бившим социјалистичким земљама, док је крајем 80-их година то био случај са 14 милиона становника (шире видети: 2, стр. 14. и сл.)

основама тржишне привреде претворила у циљ – тј. полугу за очување власти партијско-бирокарске номенклатуре на основама убрзаног богаћења.

Тржиште, у таквим условима, и даље је квази тржиште. У ствари, реч је о „мешавини неког дивљег тржишта, квази монопола и веома мало здравог привредног ткива”.⁴

Сви ови, а и остали моменти, упућују на закључак да се наша земља налази, *фактички, на самом почетку транзиције*⁵ и да се налазимо у неупоредиво тежој ситуацији него што је то био случај у другим бившим социјалистичким земљама – када су оне кретале у овај процес. Имајући у виду овакво стање, *успех будућих реформи мериће се једино заустављањем даљег пада производње и њеним оживљавањем на основама новог економског система и нове економске политике*. Тек када достигнемо ниво производње, друштвеног производа и националног дохотка из 1989-90. године можемо говорити да је реформски и транзициони процес успео, односно да је тржишна привреда својом ефикасношћу обезбедила овај заокрет. Шта је потребно урадити да би се овај резултат остварио у догледно време?

1. Искуства транзиције у бившим социјалистичким земљама показују да је, после дуго лутања и грешака, превладана илузија о саморегулишућем тржишту које ће, само по себи – државу искључити из привреде, решити основна питања ових земаља: прерасподелити својину у корист ефикасних власника, нерационалну (и са губицима) производњу заменити профитабилном, успоставити одговарајуће тржиште фактора производње и створити основу за структурне промене у овим привредама.

Либерализација, често и неограничена, привредне делатности сматрала се за најбољи лек за привредне проблеме ових земаља. Концепт неолибералне ортодоксије, на основама Вашингтонског консензуса, највише је примењиван у Русији. Због тога је и Русија, у односу на друге источноевропске земље, платила и највећу цену транзиције. „Обожаване Запада као друштвеног идеала претворило се, после болшевичког модела, у утопијски покушај примораван-

⁴ Видети: Интервју Б. Ђелића, *Поносан сам на свој народ*, Web-site Владе Републике Србије.

⁵ На ову димензију нашег стања указује и Б. Церовић: *Приватизација и развој*, Економски анали, април 2002. г.

ња народа на срећу помоћу непопуларних мера”.⁶ Интересантна је, у том погледу, и оцена Штиглица да је „пљачкашка приватизација” у Русији знатно више искомпромитовала идеју тржишне привреде и тржишног капитализма него идеја самог комунизма, као и његово постојање (8, стр. 9). Примењивана шок-терапија била је више шок а знатно мање терапија за привреде ових земаља.

Искуства источноевропских земаља показују да су тржишне реформе дале одговарајући резултат у оним земљама у којима је држава задржала значајну улогу у привреди – кроз стварање институционалне основе за тржишну привреду, кроз контролу квазитржишних стања и њихове елиминације (изражена олигополизација и монополизација у овим привредама), кроз модел приватизације, кроз стварање стабилног политичког оквира за транзицију уопште, а посебно за тржишну привреду и сл.

Да ли је процес конституисања тржишних привреда у овим земљама завршен? По многим оценама није. Само постојање приватних предузећа, банака, берзи, хартија од вредности које емитују предузећа и држава не значи још да је у пуном смислу речи развијено тржиште фактора производње, а посебно није развијено тржиште капитала. „Предузећа, фирме, банке, осигуравајуће и друге компаније још нису постали пунокрвни тржишни субјекти. Без обзира на спроведену приватизацију, ови субјекти се не понашају као одговорни субјекти тржишних односа, њихови номинални власници и акционари још нису постали стварни привредници, а спољна средина (закони, правила и други услови привређивања) не присиљава их да одговорно воде привређивање. *Ни у једној од економија у транзицији конкуренција и банкротство још нису постали покретачи развоја производње и природни начин преливања капитала*” (подвукао Б. М.).⁷

Овакво стање указује на значајан проблем пред којим се налазе привреде источноевропских земаља: како и у ком року створити услове да се са једне, у основи квазитржишне привреде пређе на праву тржишну привреду.

⁶ Р. Ј. Гринберг: Илузије и законитост прелазног периода: опште црте и руске карактеристике, у књизи: *Постсовјетске земље у условима глобализације*, Руска академија наука, Москва 2001, стр. 173 (на руском)

⁷ Ј. К. Књазев: *Прелаз на тржишну економију у условима глобализације*, 1, стр. 377.

Каква је ситуација у нашој земљи? Развој тржишне привреде у нас је, и поред предности коју смо имали до 1990. године, у значајном заостатку за бившим социјалистичким земљама, посебно за Чехом, Пољском и Мађарском. Ратови и санкције су, свакако, значајан фактор овог заостајања, али пресудан утицај имала је *неспремност политичког фактора* да иде на целовиту тржишну реформу. Процес приватизације, као један од кључних институционалних претпоставки за развој тржишне привреде, не само да није завршен, већ му се и не назире крај. Држава је присиљена да још вуче на леђима значајан број великих губиташа – одржавајући их формално у животу кроз социјалне програме за њихове запослене. Конкуренција и банкротство (дужници су и даље заштићени и поред свих вапаја поверилаца) још нису постали покретач производње. Веома мали број емитованих хартија од вредности се котира на берзама. Развој фондова пензионог и социјалног осигурања, те инвестиционих фондова као институционалних инвеститора тек је у повоју. Као што је познато, развој примарног и секундарног тржишта хартија од вредности наших предузећа није могућ без ових институционалних инвеститора. *Значајно присуство сиве економије и даље је једна од најзначајнијих препрека за развој тржишне привреде.* Тржиште радне снаге је тек у повоју, док највећи део незапослене радне снаге, као и значајан део запослених, своју егзистенцију обезбеђује у сивој економији.⁸

Све ове карактеристике подједнако се односе и на Србију и Црну Гору.

Наведени недостаци нашег тржишта показују да процес стварања институционалних претпоставки за развој тржишне привреде још није завршен (крајње је време да се одреди рок, што краћи за завршетак овог процеса), а још мање су наши привредни субјекти постали прави тржишни субјекти. Међутим поједини наши економисти су склони да прогласе, на пример, постајање тржишта капита-

⁸ Примера ради, по неким подацима за Ц. Гору за 2001. годину – 40% прихода које остварује становништво Црне Горе је од непријављених пословних активности, (20% запослених бави се таквим активностима, као и 14% пензионера). (Шире видети: „Монет” бр. 7 за 2001. годину). Слична је ситуација и у Србији. Према проценама Економског института у сивој економији ради 671 хиљада лица, од чега запослени износе 344 хиљаде, а 273 хиљаде су са евиденције Завода за тржиште (Видети: Ј. Мијатовић, *Стање на тржишту рада после две године транзиције*, Економски видици, бр. 1, 2003.)

ла у нас на основу усвојених законских решења о тржишту хартија од вредности, о берзама и слично. Склони су да тржишту препусте решавању свих наших друштвено-економских проблема, као да су селективна, алокативна и дистрибутивна функција тржишта развијене у пуној својој мери.

2. У овим расправама многи наши економисти заборављају на познати Кејнсов став да се капиталистичка привреда може препустити неспутаном деловању тржишних законитости тек када се достигне пуна запосленост и производња која јој одговара.⁹ П. Самујелсон указује на још једну ограниченост тржишног механизма: „Ако би расподела иницијалног богатства, способности и могућности била етички оптимална (...) иако не би било спољних утицаја и несавршености технологије и тржишта, онда би контрола и равнотежа савршене конкуренције могле да доведу до „најбољег” решења шта, како и за кога”.¹⁰

Пошто смо ми, и у Србији и у Црној Гори, још веома далеко од тога да се обезбеди пуна запосленост фактора производње, пошто расподела ни у једном савременом друштву, а посебно код нас, није етички оптимална, пошто је утицај монопола у нашој привреди и те како присутан (анализа наше тржишне структуре показује изузетно висок степен њене монополизације), онда је јасно да наша привреда може постићи сада жељени и преко потребни степен ефикасности у употреби ограничених ресурса, као и друштвено прихватљиве резултате у расподели остварених резултата само уз одговарајућу улогу државе.

О којој улози је реч? Не улазећи шире у све аспекте овог проблема, имајући у виду при томе шта је урађено, скрећемо пажњу на пар следећих момената – најзначајнијих у овом тренутку.

(а) Огромно социјално раслојавање од 1990. на овамо, посматрано у свим његовим димензијама, указује на нужност да држава, демократски уређена и контролисана, иступи као гарант социјалне праведности и као представник широких слојева становништва. У супротном, имаћемо латино-амерички модел привреде и друштва.

(б) Структурне промене у нашој привреди могуће је спровести само уз одговарајућу улогу државе. То значи да највећи део инвестиција, да би се оствариле структурне промене, мора директно

⁹ Видети: 3, стр. 401 и сл.

¹⁰ Видети: 4, стр. 648.

или индиректно ићи преко државе, тј. преко одговарајућих инвестиционих фондова, преко усмеравања домаћих и страних инвестиција одговарајућом кредитном политиком, политиком развоја и слично.

Имајући у виду степен развијености нашег тржишта, као и постојећи ниво друштвеног производа и националног дохотка, мислим да је нерационална оријентација у Агенди економских реформи у Црној Гори¹¹ да се средства за инвестиције Светске банке, Европске банке за обнову и развој и слично упућују директно на тржиште, које ће *извршити њихову алокацију* (наше тржиште то, једноставно, због своје неразвијености не може урадити). Исто тако, ми смо далеко од тога (и да нам то *сада* буде циљ) да 5-10% предузетника обезбеђује посао за 90% радно способног становништва. Тај циљ, сам по себи, није споран. Он је, међутим, достижан на веома дуги рок, па се поставља питање да ли *сада* веома оскудна средства за инвестиције треба преусмерити на стварање таквих предузетника (Влада Црне Горе је ове године, по Агенди..., обезбиједила 15 милиона евра из својих извора и 15 милиона евра из банкарског система).

(в) Структурне промене у привредама Србије и Црне Горе нису могуће без њиховог укључивања у нову међународну поделу рада. Највећи део наших капацитета мора се везати за одговарајуће ТНК. Тај процес мора бити усмераван од стране државе (већ доста касније за бившим социјалистичким земљама), мора се веома брзо разрешити и не може се препустити стихији тржишта да га оно решава.

Друга фаза овог процеса односи се на трансформацију базних грана наше привреде. Тај процес није завршен ни у другим бившим социјалистичким земљама (на пример Пољска, Чешка) сем Мађарске. Нажалост, због изгубљених 12 година од 1990 до 2002. ми смо принуђени да овај проблем решавамо упоредо са решавањем свих напред наведених питања. *Оно што је сигурно јесте да ће највећи део наших предузећа – и оле значајнијих, како постојећих тако и нових, постати у блиској будућности део ТНК.* Морамо бити свесни последица таквог развоја (по запослености, привредни развој, међународну размену и слично) и покушати да од тог процеса, уз одговарајућу улогу државе, имамо што више користи.

¹¹ В. Вукотић: *О Агенди економских реформи у Црној Гори*, Економист, 24. 03. 2003.

3. Већ дуже време приватизација се код нас, на овај или онај начин, наметнула као централни друштвено-економски проблем.

Искуства источноевропских земаља показују да приватизација не може бити сама себи циљ. Масовне приватизације у овим земљама нису аутоматски стварале ефикасне власнике, нити су предузећа постала аутоматски правни и тржишни субјекти. У многим случајевима овакве приватизације су довеле до неефикасног система корпоративног управљања (нови власници не контролишу своја предузећа, а менаџерски слој максимира своје краткорочне интересе на рачунима у иностранству). По неким оценама, већи значај за развој тржишне привреде у овим земљама имао је *развој приватног сектора на сопственој основи* (на основу државне политике развоја предузетништва, те развоја малих и средњих предузећа).¹²

Каква су наша искуства? Наша економска политика највећу пажњу поклања приватизованим државним предузећима (интерес државно-партијске номенклатуре и то, у највећем делу, када је у питању њихова приватизација). Приватни сектор, настао на сопственој основи, ужива мање погодности кредитне, пореске и сличних политике него новонастала приватизована државна предузећа. Посебан је проблем са још неприватизованим државним (и друштвеним) предузећима која су пасторчад економске политике (сем оних предузећа која се могу добро продати) и која се мерама економске а посебно кредитне политике, фактички, доводе на руб пропасти, без обзира на могућу производњу а у неким случајевима и рентабилну. На тај начин, један значајан део наше привреде је у знатној мери скоро искључен из стварања друштвеног производа и националног дохотка ове земље.

Честе промене модела приватизације, диктиране искључиво политичким разлозима, свођење приватизације (на пример у Србији) на само један модел, као и све израженија централизација приватизационог процеса, не стварају погодну климу у којој ће се сви привредни субјекти, без обзира на облик својине, понашати тржишно. Због наведених, а и многих других разлога, краткорочно максимирање, по сваку цену, циљне функције привредних субјеката доминира у пракси.

¹² Шире видети: *Земље централно-источне Европе и европског дела пост-совјетског простора у 1999. години*, Москва 2000, стр. 21-30 и сл.

Имајући у виду стање наше привреде, сигурно је да се процес приватизације преосталих државних предузећа неће завршити у неколико наредних година. Због тога економска политика мора, у овом периоду, створити услове да се повећа степен ефикасности ових предузећа, да се изврши њихово реструктурирање да би, кад дође време, приватизација ових предузећа дала очекивани ефекат. Најкраће речено – економска политика мора да створи услове који ће присилити све привредне субјекте да се понашају као прави тржишни субјекти.

4. Искуства транзиције у источноевропским земљама показују да политички фактор (систем) игра једну од кључних улога. Разлике у успеху реформи у овим земљама не проистичу због разлика у стартним условима већ, пре свега, због разлика у оријентацији политичког фактора на реформе, у његовој одлучности и схватању реформских проблема и слично.¹³ У овим земљама демократизација политичког система ишла је и у правцу повећања аутономије и локалне самоуправе на нижем и средњем нивоу административно-територијалне поделе.

Изгледа да смо ми тек у 2002. и на почетку 2003. године постигли потребно јединство политичког фактора у Србији и Црној Гори за даље одлучујуће спровођење давно замишљених тржишних реформи. Међутим, даља реформа нећи бити могућа ако се не демонтира административно-централистички модел наслеђен од Милошевића. Парадоксално је да, за сада, то никоме не смета (па ни неким најгласнијим пропагаторима уласка у Европу и свет). Изгледа да многим странкама на власти одговара систем централизације, свега и свачега на републичком нивоу, тако да су нижи нивои и региони, општине и њихове јединице сведени на пуке извршиоце одлука републичких органа (они имају сву власт и све паре). Исти је случај и положајем државних и јавних предузећа. Овај елеменат етатизације (сличан оном после II светског рата) мора се хитно одстранити из нашег политичког система. То је услов свих наших даљих реформи.

¹³ Шире видети: 2, стр. 18 и сл.

ЛИТЕРАТУРА

1. *Постсовјетске земље у условима глобализације*, Руска академија наука, Москва 2001, на руском.
2. *Земље централно-источне Европе и европског дела постсовјетског простора у 1999. години*, Московски друштвени фонд, Руска академија наука, Институт међународних економских и политичких истраживања, Москва 2000, на руском.
3. Ц. М. Кејнс, *Опита теорија запослености камате и новца*, Култура, Београд 1958.
4. П. Самуелсон, *Економија*, Београд 1969, Савремена администрација.
5. В. Вукотић, *Агенда економских реформи у Црној Гори*, Економист, 24. 03. 2003.
6. Б. Церовић, *Приватизација и развој*, Економски анали, април 2002.
7. Интервју, Б. Ђелића, *Поносан сам на свој народ*, Web-site Владе Републике Србије
8. J. Stiglitz: *Куда воде економске реформе*, Питања економије, бр. 7, 1999, на руском
9. Љ. Првуловић: *Десет година економских реформи у земљама источне Европе*, Међународни проблеми, бр. 1/2002.

